

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

MOKSLO GYVENIMAS

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTO MOKSLINĖS VEIKLOS 2005 METAIS APŽVALGA

2005 metai, kaip ir prieš tai buvę, praėjo ramiai, be didesnių vidinių ar išorinių sukrėtimų. Stabilų Instituto darbą lėmė 2005 m. šiek tiek padidėjęs Instituto veiklos finansavimas bei nuolat iš įvairių projektų uždirbamos lėšos. Todėl pirmąkart per pastaruosius metus pradėjome metus neturėdami didesnio biudžeto deficito. Šiais metais jis siekė tik apie 40 tūkst. Lt. Kaip ir ankstesniais metais, taip ir šiais, Institutas greta savo pagrindinių darbų vykdė ekspertines funkcijas, talkindamas konsultacijomis įvairioms valstybinėms institucijoms: Lietuvos Respublikos Seimui, Prezidentūrai, Vyriausybei, Užsienio reikalų, Kultūros ministerijai, Vilniaus miesto savivaldybei. Iš rimtesnių ekspertinių projektų būtų galima paminėti Antrojo pasaulinio karo pabaigos Lietuvoje minėjimo, Lukiškių aikštės sutvarkymo koncepcijas. Tokios ekspertizės, kurios neretai užima daug laiko ir dažnai yra neapmokamos, irgi yra svarbi Instituto veiklos sritis, kadangi būtent per ekspertinę veiklą išryškėja Instituto svarba Lietuvos visuomenėje. Metų pabaigoje kartu su Užsienio reikalų ministerija ir kitomis institucijomis Institutas įsteigė viešąją įstaigą „Lietuvos-Vokietijos forumas“.

* * *

Nors, kaip buvo minėta, ir šiais metais Instituto biudžetas buvo deficitinis, metus pavyko užbaigti sėkmingai. Biudžeto deficitą kompensavo iš įvairių projektų uždirbtos lėšos. 2005 m. Institutas sudarė sutarčių už 1,6 mln. litų (pernai – 1,4 mln.). Kaip pernai su ūkio subjektais buvo sudaryta sutarčių už 712 tūkst. Lt, iš užsienio institucijų gauta beveik 66 tūkst. Lt, iš kitų valstybinių ir viešųjų institucijų dar beveik 600 tūkst. Lt. Grynasis instituto pelnas, dar nesibaigus metams ir pridėjus iš Pilių tyrimo centro gautas lėšas, sudarė daugiau nei 250 tūkst. Lt, o pridėjus dar beveik 61 tūkst. Lt, gautų

už parduotas knygas (2004 – 60 tūkst. Lt, 2003 – 46 tūkst. Lt, 2001 – 34 tūkst. Lt, 2000 m. daugiau negu 50 tūkst. Lt, 1999 m. – 30 tūkst. Lt), jis sudarė apie 12% Institutui skiriamų valstybinių asignavimų.

* * *

Doc. dr. J. Kiaupienė 2005 m. gruodžio 15 d. Vytauto Didžiojo universitete (Kau-nas) sėkmingai apgynė habilitacijos procedūrai įteiktas tezes (J. Kiaupienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tauta – Vidurio Rytų Europos sociopolitinis fenomenas: susiformavimas ir kaita ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Habilitaci-jos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga*).

2005 m. apgintos disertacijos humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti (visos eksterneu): Kęstutis Katalynas, 2005 m. gegužės mėn. 12 d. – „Vilniaus miesto plėtra XIV a. – XVII a. pirmoje pusėje (archeologinių tyrinėjimų duomenimis)“ (konsultantas doc. dr. A. Kuncevičius); LII ir KU, disertacija ginta Klaipėdoje. Gitana Zujienė, 2005 m. gegužės mėn. 17 d. – „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų, aukščiausių valstybės ir bažnyčios dignitorių insignijos ir ceremonialas viešajame gyvenime XIII–XVIII a. (konsultantas – doc. dr. E. Rimša); LII ir KU, disertacija ginta Vilniuje. Min-daugas Pocius, 2005 m. gruodžio mėn. 2 d. – „Partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.: kova su kolaboravimu kaltintais gyventojais“ (konsultantas – prof. habil. dr. L. Truska); LII ir KU, disertacija ginta Vilniuje.

Sėkmingai doktorantūros studijas tęsė Instituto doktorantai: istorijos kryptyje – Gediminas Bašinskas, Saulius Grybkauskas, Vilius Ivanauskas bei Gytis Piličiauskas, o etnologijos kryptyje – Danguolė Svidinskaitė.

* * *

Leidyba, nors ir nepakankamai, bet ir toliau finansuojama iš kelių šaltinių: valsty-bės skiriamų dotacijų, autorių ir leidėjų įvairiuose fonduose surandamų, taip pat nau-dojamos privačių leidyklų lėšos. Vertas dėmesio, turint galvoje perspektyvą, rezultaty-vus bendradarbiavimas su „Versus Aureus“ leidykla. 2005 m. pasirodė 37 LII leistos knygos. Instituto darbuotojai įvairiuose leidiniuose 2005 m. paskelbė 180 straipsnių bei mokslinių recenzijų moksliniuose žurnaluose: 143 Lietuvoje, 37 užsienyje. Didelė dalis straipsnių buvo paskelbta „Lietuvos istorijos metraštyje“, „Lithuanian Historical Studies“ bei Mokslų akademijos žurnale „Lituanistika“, Pedagoginio universiteto leidi-nyje „Istorija“, VDU „Darbai ir dienos“.

Šiuo metu LII leidžiami penki moksliniai periodiniai leidiniai: „Archaeologia Bal-tica“, „Lietuvos archeologija“, „Lithuanian Historical Studies“, „Lietuvos istorijos metraš-

tis“ bei „Lietuvos etnologija: etnologijos ir socialinės antropologijos studijos“. 2005 m. išleista: „Lietuvos archeologija“, t. 28, 29 (ats. redaktorius A. Girininkas); „Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai. 1“ bei „Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai. 2“ (redakc. kolegijos pirmininkas Z. Kiaupa); „Lietuvos etnologija: etnologijos ir socialinės antropologijos studijos“, t. 4; „Lithuanian Historical Studies“ 2003/8 (redakc. kolegijos pirmininkas S. C. Rowell).

Du Instituto istoriniai žurnalai buvo įtraukti į istorinių žurnalų duomenų bazę (<<http://serials.abc-clio.com/>>). Šiais metais buvo gautas finansavimas tik keturiems iš paminėtų leidinių, tad „Lithuanian Historical Studies“ turėjome finansuoti patys.

Kaip ir kasmet Instituto mokslininkai labai aktyviai dalyvauja konferencijose. Jose iš viso perskaitytas 161 mokslinis pranešimas: 122 Lietuvoje (81 regioninėse, 41 tarptautinėse), 39 užsienyje.

Šiais metais LII kartu su partneriais organizavo šias konferencijas: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija* (2005 m. balandžio 7–9 d.); *Žydai Vidurio ir Rytų Europoje: tarp tradicijos ir modernumo* (2005 m. balandžio 19–21 d.); *Pilietinės visuomenės kontūrai XX a. pradžios Lietuvoje* (2005 m. gegužės 6 d.); *Antrasis pasaulinis karas Vidurio ir Rytų Europoje: atmintis, atminties politika ir atminties ženklai. Tęstinumas ir lūžiai* (2005 m. gegužės 23–24 d.); *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento* (2005 m. birželio 10 d.); *Rytų Baltijos ir Šiaurės Vakarų Rusijos viduramžių miestų formavimosi procesai. Skirtumai ir panašumai* (2005 m. rugsėjo 26 d.); *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje* (spalio 7 d.); *Regionas: praeitis ir dabartis* (2005 m. lapkričio 10–11 d.); *Vilniaus miesto istoriografija: tyrėjai ir problemos* (2005 m. lapkričio 28–29 d.); *Žemės reforma Lietuvoje: praeitis, dabartis ir problemos, skirta prelado Mykolo Krupavičiaus 120-osioms gimimo metinėms* (2005 m. lapkričio 29 d.).

Tokios konferencijos kaip, pavyzdžiui, *Žydai Vidurio ir Rytų Europoje: tarp tradicijos ir modernumo* yra sudėtinė LII vykdomų tiriamųjų programų dalis. Būtent tokios konferencijos kartu su tarptautinėmis turėtų ir ateityje būti svarbiausi LII organizuojami renginiai.

LII mokslininkai aktyviai dalyvavo ir Pirmajame Lietuvos istorikų suvažiavime, kurio tema buvo „Lietuvos istoriografija, kultūrinė atmintis ir bendroji Europa“ (2005 m. rugsėjo 15–17 d.).

LII taip pat surengtas ne vienas seminaras, kuriuose pranešimus skaitė užsienio tyrinėtojai (pavyzdžiui, vasario 8 d. – prof. Andrzejus Sulima Kamiński; balandžio 4 d. – dr. Stefanus Garszteckis; balandžio 5 d. – dr. Malte Rolf ir t. t.). Deja, šie renginiai retai sulaukdavo didesnio LII mokslininkų dėmesio.

* * *

Instituto struktūra iš esmės nepasikeitė. Tebefunkcionuoja senieji 7 skyriai (Archeologijos, Etnologijos, Archeografijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos, XIX amžiaus istorijos, XX amžiaus istorijos, Miestų tyrimo skyrius).

Mokslinė veikla, kaip ir pernai, buvo organizuota pagal Institutui patvirtintas mokslo veiklos kryptis. Fundamentinių mokslų srityje: 1. Lietuvos visuomenės ir valstybės raida iki XXI amžiaus pradžios (istorija ir istoriografija, pagalbiniai istorijos mokslai ir t. t.). 2. Lietuvos archeologija, proistorės tyrimai. 3. Etnologija: kultūrinis, socialinis ir teritorinis tapatumas; taikomųjų mokslų srityje: Lietuvos Metrikos ir kitų Lietuvos istorijos šaltinių tyrimas ir publikavimas; mokslo taikomosios veiklos srityje: Lietuvos miestų atsiradimas, raida ir visuomeninė reikšmė.

Institute tebevykdoma 15 jau anksčiau patvirtintų iš valstybės biudžeto finansuojamų programų:

Lietuvos istorija, 12 knygų (2000–2011 m.);

Lietuvos istoriografijos paminklai (1998–2009 m.);

Lietuvos Metrikos ir kitų istorijos šaltinių tyrimas ir publikavimas (2001–2010 m.);

Pagalbiniai istorijos mokslai (2002–2006 m.);

Lietuvos miestų socialinė topografija XIV–XX a. (2003–2007 m.);

Lietuvos akmens ir žalvario amžiai (1999–2009 m.);

Regioniniai baltų kultūros modeliai: procesų dinamika vėlyvajame geležies amžiuje (2002–2006 m.);

Centras – periferija: kultūrinių įtakų kryptys (2002–2006 m.);

Lietuvių etninės kultūros atlasas. Papročiai. D. 1. (2002–2006 m.);

Kultūrinių ir socialinių procesų dinamika: etnografinis ir etnologinis tyrimas (2002–2006 m.);

5FP Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas (2002–2004 m.);

Lietuvos visuomenės modernizacija ir etniniai konfliktai (Nedominuojančios etninės bendruomenės Lietuvoje. XIX a. – XX a. pirmoji pusė. Iki 1940 m.) (2001–2010 m.);

Lietuva II Pasauliniame kare (2001–2005);

Lietuvos istorijos metraštis (tęstinė);

Lithuanian Historical Studies (tęstinė).

Kalbant apie programų perspektyvumą, pažymėtina, kad nerimą kelia kaip ir pernai kamerine likusi vykdytojų požiūriu programa *Lietuvos krikščioniškoji dvasininkija ir 1863 m. sukilimas* (2004–2008, vad. habil. dr. A. Prašmantaitė). Dėl vienokių ar kitokių priežasčių jau netekus kelių kvalifikuotų darbuotojų (iš viso 5: V. Kazakevičius, A. Girininkas, Dž. Brazaitis, G. Zabiela, V. Vaitkevičius) susilpnėjo, susilpnės ar net problemiškos bus „archeologinės“ programos: 1. *Lietuvos akmens ir žalvario amžiai*

(vadovas habil. dr. A. Girininkas, 2004–2008 m.); 2. *Regioniniai baltų kultūros modeliai: procesų dinamika Vėlyvajame geležies amžiuje* (vadovas habil. dr. V. Kazakevičius, 2002–2006 m.); 3. *Centras – periferija: kultūrinių įtakų kryptys* (vadovas dr. G. Zabiela, 2002–2006 m.). Padėti komplikuoja ir tai, jog kurį laiką negalės vien tyrimams atsidėti atžalų sulaukusios Andra Strimaitienė ir Agnė Čivilytė. Šiuo metu svarstoma, kaip spręsti šių programų tolesnio vykdymo problemas.

2005 m. turėjome dvi programas, kurios užbaigė pirmąjį planuotų tyrimų etapą: 1. *Lietuvos visuomenės modernizacija ir etniniai konfliktai. (Nedominuojančios etninės bendruomenės Lietuvoje XIX a. – XX a. pirmoji pusė. Iki 1940 m.)*; 2. *Lietuva II pasauliniame kare (2001–2005)* (vadovas dr. Č. Laurinavičius). Jų atsiskaitymas numatytas sausio mėnesį. Pagal rezultatus bus sprendžiama apie antrojo etapo perspektyvą.

Pažymėtini Valstybinio mokslo ir studijų fondo remiami projektai: Mokslo programa *Lietuvių dvasinės kultūros raiškos: etnologijos, kalbos, istorijos šaltinių elektroninis sąvadas*, buvo vykdoma Lietuvių literatūros ir tautosakos, Lietuvos istorijos, Lietuvių kalbos, Matematikos ir informatikos institutuose.

Mokslo tyrimus projekte *Kompleksiniai tyrimai Neries (Vilijos) aukštupyje* vykdė mokslininkų grupės vadovaujant dr. V. Vaitkevičiui. 2005 m. projektas buvo finansuojamas iš Valstybinio mokslo ir studijų fondo. To paties fondo lėšomis vykdytas projektas *Norminis ir liaudiškasis giminytės ir etniškumo supratimas, 2005*. Kiti projektai: LR Kultūros ministerijos remiamas projektas *Seinų krašto lietuvių etnis ir kultūrinis tapatumas, 2005* (vadovas dr. P. Kalnias); Kultūros paveldo departamento užsakymu buvo atliekamas tyrimas *Iš Lietuvos išvežtų kilnojamųjų kultūros vertybių paieškos ir gražinimo istorinė apžvalga* (vadovas doc. dr. Z. Kiaupa).

Toliau buvo bendradarbiaujama su kitomis mokslo institucijomis. Viena iš pagrindinių bendravimo formų buvo ir yra Instituto darbuotojų pedagoginis darbas Lietuvos universitetuose, kuriuose 23 Instituto mokslininkai skaitė 40 kursų.

Kalbant apie Instituto tarptautinius ryšius pažymėtina, kad buvo tęsiamas bendradarbiavimas su užsienio švietimo bei mokslo institucijomis: Adomo Mickevičiaus universitetu Poznanėje, Lenkijos MA Tadeuszo Manteuffelio istorijos institutu, Lenkijos MA Mokslo istorijos institutu, M. Koperniko universiteto Torunėje Istorijos fakultetu, Baltarusijos nacionalinės akademijos Istorijos institutu, Rusijos MA Visuotinės istorijos institutu bei Rusijos MA Rusijos istorijos institutu, Herderio institutu Marburge (Vokietija)

2005 m. birželio mėn. pasirašyta sutartis dėl bendradarbiavimo su Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutu. Ši sutartis turėtų pirmiausia pagyvinti bendradarbiavimą tarp abiejų šalių tyrinėtojų, kurie specializuojasi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimuose.

LII Miestų istorijos skyrius pasirašė ketinimų protokolą su Rusijos MA Materialinės kultūros istorijos institutu.

Kaip ir ankstesniais metais bene sėkmingiausiai bendradarbiauta su Visuotinės istorijos Rusijoje (Antrajam pasauliniam karui skirtas projektas) bei Herderio Vokietijoje (bendradarbiavimas bibliografijos srityje (apie tai žemiau); 2006 m. vėl rengiamas tarptautinis doktorantų seminaras bei mainų programa) institutais. Su Lenkijos MA Istorijos institutu šiais metais organizuota bendra konferencija.

Deja, į šiais metais antrą kartą paskelbtą konkursą stažuotei Herderio institute nebuvo gauta paraiškų.

2005 m. spalio 11 d. LII lankėsi delegacija iš Rusijos istorijos instituto, diskutuota dėl Metrikos ir kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aktų leidybos, tačiau konkretnių rezultatų šis susitikimas nedavė.

2005 m. rugsėjo 28–30 d. į Lietuvos istorijos institutą buvo atvykę Herderio instituto Marburge (Vokietija) darbuotojai dr. Norbertas Kerskenas ir Eligiuszas Janusas. Apsilankymo tikslas – susitarti dėl būsimo bendradarbiavimo renkant Lietuvos istorijos bibliografijos medžiagą. Nutarta keistis duomenimis (Herderio institutas įsipareigojo pateikti Lietuvos istorijos bibliografijos medžiagą iš Vakarų Europos ir Amerikos spaudos), kurie bus įtraukti į Herderio instituto rengiamą Vidurio Rytų Europos bibliografijos duomenų bazę, o Lietuvos istorijos institutas kaip ir anksčiau leis atskirus Lietuvos istorijos bibliografijos tomus. Buvo tariamasi ir dėl darbo organizavimo. Susitarta, kad Herderio institutas į savo duomenų bazę įtrauks trūkstantus 1996–2000 m. Lietuvos istorijos institute surinktus Lietuvos istorijos bibliografijos duomenis, o 2006 m., po I. Tumelytės stažuotės Marburge, 2001 metų Lietuvos istorijos bibliografijos duomenys Lietuvos istorijos institute bus suvedami į Herderio institute naudojamą kompiuterinę programą ALLEGRO-C.

2005 m. spalio–gruodžio mėn. buvo derinama sutartis su Baltarusijos valstybinio universiteto Istorijos fakultetu, kuri turėtų būti pasirašyta 2006 m. pradžioje.

Po to, kai baigėsi etnologų (dr. A. Čepaitienės) dalyvavimas V Europos sąjungos mokslo projekte, LII panašiuose projektuose nebedalyvauja. Tai galima laikyti rimtu trūkumu, nors kone kiekvienais metais mūsų institutas dalyvauja teikiant paraiškas šiam mokslo fondui. Ir šiais metais LII kaip partneris dalyvavo teikiant paraišką VI Europos sąjungos programai (vadovaujanti institucija – Triesto universiteto Istorijos fakultetas (*Department of History, University of Trieste*), projektas „Link europinės viešosios erdvės“ (*Towards a European Public Sphere*), tačiau jis negavo finansavimo.

2005 m. užbaigėme lyg ir neblogais rezultatais. Tačiau nerimą kelia faktas, kad jau keleri metai iš eilės mažėja mokslinių publikacijų skaičius. Per pastaruosius metus pagal šiuos rodiklius iš humanitarinių institutų mus lenkia Kultūros, Filosofijos ir meno institutas. Žinoma, mokslinių darbų mažėjimui galima rasti daug objektyvių

priežasčių, – tai ir akademinės istorijos rengimas, didesnis dėmesys mokslinėms ekspertizėms, taikomiesiems tyrimams. Šiuo metu ši padėtis dar nėra grėsminga. Institute visada buvo skatinama bendradarbiauti su universitetais rengiant paskaitų kursus, vykdančiant bendrus projektus, tačiau pastaruoju metu ir universitetams skiriant daugiau lėšų už mokslinius tyrimus, gali atsitikti taip, kad bendradarbiavimas su universitetais gali pasidaryti labai nenaudingu institutams. Ne paslaptis, kad 2005 m. mokslinio darbo rezultatai galėjo būti dar geresni, jeigu Instituto moksliniai bendradarbiai, skaitantys paskaitas universitetuose, visus parašytus darbus būtų skyrę Institutui. Žinant universitetų keliamus reikalavimus ten dirbantiems dėstytojams, toks pageidavimas nėra realus, tačiau Instituto darbuotojai, deklaruodami savo darbus kitoms institucijoms, turėtų neužmiršti savo pagrindinės darbovietės. Instituto finansinis stabilumas, o kartu ir visų mūsų padėtis nemažai priklauso būtent nuo mokslinių rezultatų, paskelbtų publikacijų skaičiaus.

Rimantas M i k n y s